

Л.В. Матвєєва

ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ІМ. А.Ю. КРИМСЬКОГО: СЬОГОДЕННЯ

НА переломному етапі історії України, в пам'ятний рік здобуття державної незалежності, у системі Національної академії наук було створено Інститут сходознавства. 22 жовтня 1991 р. Президія НАН України прийняла постанову про заснування інституту. Біля витоків створення інституту стояв видатний вчений сучасності, талановитий учень А. Кримського Омелян Пріцак, який повернувся зі Сполучених Штатів Америки, маючи на меті створити в Україні Інститут сходознавства.

Глибокі патріотичні почуття ніколи не полишали Омеляна Йосиповича, хоч жив та творив він за межами своєї Батьківщини. Головною метою вченого впродовж життя на чужині стало виведення історії України на світовий рівень. Це становило суть власної концепції історії його Батьківщини. Працюючи активно в царині орієнталістики, О. Пріцак водночас створює центр україністики в США, очоливши Український дослідний інститут Гарвардського університету. За його ідеєю була заснована Міжнародна асоціація україністів.

Повернувшись в Україну, О. Пріцак очолює новостворений за власною ініціативою Інститут сходознавства, якому присвоюють ім'я його вчителя А. Кримського.

Із заснуванням інституту було не тільки створено новий напрямок історико-філологічної науки – сходознавство, а й відроджено традиції 30-х років ХХ ст. Звертаючись до історичної пам'яті, слід зазначити, що ще в часи заснування Української академії наук у 1918 році вітчизняна інтелігенція, яка ввійшла до першого складу академіків, розуміла велике значення розвитку сходознавства в Україні. У програмних документах по створенню Української академії наук у той час закладались основи сходознавства. Підкреслювалося, що вивчення східної історії є невідкладною проблемою, оскільки давня територія України була місцем проживання різних східних народів. Численні письмові та археологічні дже-

рела свідчать про тісний зв'язок України із країнами Сходу. Для України Схід – це важлива частина її історії. Вже на перших засіданнях щодо заснування Української академії наук А. Кримський виступив із пропозицією створити кафедри сходознавства. Пояснювальна записка учених від 10 серпня 1918 р. до Комісії для вироблення законопроекту про організацію історично-філологічного відділу Української академії наук включала також кафедри: східної мови і старожитності взагалі і на Україні з осібна; слов'янські: історія, мова, письменство й стародавності, переважно їх стосунки до України; візантинознавство. В цілому передбачалися лінгвістичні дослідження мов, їхній взаємовплив з різними мовами: іранськими, тюркськими, готськими, візантійськими, романськими – й особливий вплив східних мов на українську мову.

У першому Статуті Української академії наук (1918 р.) серед найбільш важливих напрямків розвитку науки називалося й сходознавство. У період існування Української академії наук у 1918–1931 роках було створено низку кабінетів і комісій під керівництвом А. Кримського й проводилися сходознавчі дослідження. У 1930 році на короткий час з'явився й Український науково-дослідний інститут сходознавства. Але з 1931-го по 1933 рік, у період становлення тоталітарної держави, всі сходознавчі установи було ліквідовано, а численних вчених-сходознавців репресовано.

Зрозуміло, що за таких умов не могло бути й мови про розвиток сходознавства в Україні. Трагічно обірвалося життя А. Кримського: він загинув у Кустанайській в'язниці.

Повертаючись до сьогодення, зазначимо, що на початковій стадії існування інституту Омелян Пріцак робив усе, щоб вивести його на відповідний науковий рівень. Учений, так само як колись його вчитель А. Кримський, сходознавчі дослі-

дження тісно пов'язував з історією України. На його думку, завдяки вивченню першоджерел східного світу ми одержуємо ще один ключ до трактування історії України. "Нашим завданням, – говорив Омелян Йосипович, – з одного боку, є дослідження східних елементів української культури, а з другого – поширення інформації про Україну через знання про східний світ. Я очолив інститут сходознавства для того, щоб допомогти Україні краще пізнати себе". Ця думка вченого повністю збігається з концептуальним баченням завдань з питання розвитку сходознавства А. Кримського, що свідчить про актуальність сьогодні тих програмних документів, які готувалися засновниками Академії від самого початку її існування. У Статуті інституту відзначалося: "Інститут ставить цілі відродження й розвитку фундаментальних сходознавчих досліджень в Україні, поширення в Україні наукових знань про Схід, а також введення в міжнародний науковий обіг знань про спільноти східного походження, які існували чи продовжують існувати на території сучасної української держави".

Сьогодні Інститут сходознавства ім. А. Кримського – це орган науково-дослідної діяльності Національної академії наук України у складі Відділення історії, філософії та права. Відповідно до Статуту в інституті проводяться дослідження мов, історії, філософії, релігії, культури країн і регіонів Близького, Середнього та Далекого Сходу, Середньої Азії, а також тюркомовних та інших східних племен і народів, які раніше існували й нині мешкають на території сучасної України.

Продовжуючи традиції фундаторів сходознавчої науки, Інститут сходознавства ім. А. Кримського проводить дослідження окремих східних джерел: сирійських і кавказьких, арабських і перських, давньоєврейських, турецьких і кримськотатарських; далекосхідних, вірменських. *Відповідно до концепції розвитку українського сходознавства в розрізі його наукової спеціалізації виділяються такі основні напрямки:*

Мова народів Азії й Африки. Тематика відображає одну з традиційних для сходознавства сфер: науковий аналіз мов Азії й Африки, текстів на цих мовах. Дослідження східних мов виконується як у вигляді чисто лінгвістичних робіт у галузі синхро-

нії та діахронії, так і історико-філологічних досліджень. Центральне місце займають роботи, присвячені групам мов, що об'єднані генетично, типологічно й ареально. Вони передбачають аналіз як окремих аспектів мови – фонології, граматики, семантики, прагматики, – так і комплексні описи.

Література народів Азії й Африки. Тематика спрямована на дослідження й науковий аналіз літератури народів Азії й Африки. Там, де це необхідно, дослідники повинні володіти додатковими східними мовами, що в методологічному аспекті суттєво для аналізу історико-літературних процесів відповідних країн, регіонів, періодів. Літературознавчі дослідження спрямовані на науковий аналіз історико-літературних процесів, конкретних літературних визначних пам'яток, стилів, жанрів, авторів, літературних течій тощо. Концепція передбачає також вивчення міфології, епічних творів і ширше – фольклору народів Азії й Африки з урахуванням компаративного аспекту, коли зіставлення здійснюється як на матеріалі різних східних літератур, так і різних синхронних зрізів з історії вказаної літератури.

Історія народів Азії й Африки. Історичний напрямок включає дослідження давньої, середньовічної, нової й новітньої історії народів Азії й Африки при обов'язковому залученні оригінальних джерел.

Релігія народів Азії й Африки. Релігійна тематика пов'язана з аналізом релігії й релігійної ситуації в країнах Азії й Африки на базі вивчення джерел; залучення джерел або польових матеріалів є необхідною умовою для досліджень.

Культура народів Азії й Африки. Культурологічний аспект має за мету проведення науково-дослідної роботи з обов'язковим залученням оригінальних текстів на мовах народів Азії й Африки, а також польових матеріалів.

Виходячи з вищезгаданих концептуальних принципів, Інститут сходознавства з часу свого заснування зосередив науково-дослідну діяльність на таких напрямках: дослідженні історіографічної спадщини вітчизняного сходознавства; дослідженні особливостей східних мов, літератур, історії, культури, філософії, релігії та їхнього впливу на формування загальнолюдських

духовних цінностей; дослідженні історико-етнологічного, соціально-економічного й зовнішньополітичного розвитку окремих країн Сходу; аналізі сучасного стану міжнародних відносин України з країнами Сходу, а також відносин безпосередньо між східними країнами; вивченні мов, історії, культури, релігій народів, які є вихідцями зі східних країн і живуть на території України, зокрема тих, які тривалий час мали вплив на розвиток східнослов'янської, зокрема української, культури, соціально-економічного життя й ментальності українського народу, – євреїв, кримських татар, гагаузів та ін.; дослідженні історичних зв'язків між Україною та східними народами від давніх часів до сьогодення.

Таким чином, концептуальною основою науково-дослідної роботи Інституту сходознавства ім. А. Кримського є такі напрямки наукової проблематики: Україна і Схід, Близький та Середній Схід, Далекий Схід, Південна та Північно-Східна Азія, загальноазіатські проблеми.

Головні наукові проблеми Інституту сходознавства включають цілу низку тем, які розкривають історію та сучасність Сходу. Можна назвати, зокрема, таку тематику досліджень інституту:

розробка широкого спектра наукових тем, пов'язаних з історичним минулим, мовами, релігіями арабських країн, Туреччини, Ізраїлю й Афганістану, країн Далекого Сходу. Хронологічні рамки цих досліджень охоплюють період від давніх часів до сьогодення;

дослідження історичних зв'язків України з країнами Сходу (від Київської Русі і до початку ХХ ст.), а також вивчення історії відносин східних слов'ян і України з кочовими народами степової смуги, проблем етнокультурної взаємодії з народами Сходу, в тому числі дослідження лексики східного походження у східнослов'янських мовах;

дослідження сучасного суспільно-політичного й економічного розвитку країн Сходу, сучасного стану й перспектив політичних, економічних і гуманітарних відносин України з країнами Азії й Африки;

дослідження історії українського сходознавства.

Згідно з концепцією й тематикою досліджень в Інституті сходознавства

ім. А. Кримського працює чотири відділи: *історіографії та джерелознавства, Класичного Сходу, Сучасного Сходу, Далекого Сходу*. Активно працює Центр близькосхідних досліджень, заснований у 1994 році.

Головною метою Центру є надання консультацій та дослідницька діяльність, сприяння розробці та розвитку послідовної політики України на Близькому та Середньому Сході, у Центральній Азії та на Кавказі. Центр вивчає питання, пов'язані з мусульманськими та іншими меншинами на території України. Інші сфери досліджень включають політичний іслам (ісламський фундаменталізм та інші ісламські ідеології), міграційні процеси, нафтогазові ринки Близького Сходу та регіони Каспію, питання реінтеграції депортованих народів Криму. Метою Центру також є сприяння інтеграції українського сходознавства у світову науку, актуалізація його найкращих досягнень у медіа-просторі України.

У 1991 р. було засновано Кримське відділення Інституту сходознавства, де працює 3 відділи: відділ візантології, відділ історії і культури народів Криму та відділ етноконфесійних досліджень.

На Кримському півострові розташовані відомі в Європі пам'ятки візантійської культури: Херсонес, Керч, фортеці Ески-Кермен, Мангуп та інші, численні унікальні колекції візантійських прикрас, кераміки, монет, пам'ятників епіграфіки, сфрагістики, які є надзвичайно важливими джерелами з історії візантійської цивілізації, тому головним завданням Кримського відділення є організація і координація в академії досліджень у галузі візантології. Водночас відділення є науково-методичним центром і координатором сходознавчих досліджень на території Криму, глибокого вивчення історії кримськотатарського народу, караїмів та кримчаків.

Дослідження інтеграційних етнокультурних процесів, що відбувалися в Криму протягом доби Середньовіччя, складають дуже важливий напрям у вивченні етноконфесійної історії півдня України. Саме у Середньовіччі, в епоху найбільшого етнополітичного та культурно-релігійного напруження, в умовах постійної калейдоскопічної зміни етнічної ситуації в Криму проходив процес формування сучасних етноконфесійних спільнот та становлен-

ня взаємовідносин між ними. З раннього Середньовіччя консолідуючою силою в мультиетнічному кримському просторі поступово стає християнство. Розповсюдження та затвердження нової релігії у Криму було результатом цілеспрямованої політики. У різні часи інтеграційні етнокультурні процеси на півострові проходили під потужним впливом могутніх державних утворень, а саме Візантійської імперії, Хазарського каганату, Золотої Орди, Османської імперії, реалізація політичних інтересів яких супроводжувалася певними трансформаційними процесами у культурно-релігійному житті народів Криму. Дослідження цих процесів відкривають нові сторінки в історії формування поліетнічного та поліконфесійного населення півдня України, збагачують її історико-культурну спадщину новими пам'ятками.

Для висвітлення етногенетичних і етноформаційних процесів, що відбувалися на півострові у пізньоримський і середньовічний часи, застосовується увесь комплекс інформації: археологічні, письмові джерела, дані епіграфіки, сфрагістики та нумізматики. Зміст дослідження і його структура визначились характеристикою інформаційного блоку, властивого кожному історичному етапу розвитку регіону.

Одним з пріоритетних напрямків роботи Інституту сходознавства ім. А. Кримського є видавнича справа. Відновлено видання журналу "Східний світ", заснованого в 1927 році А. Кримським і насильно закритого у 1931 році. У журналі висвітлюються теоретичні й прикладні питання з різних галузей сходознавства: арабістики, семітології, іраністики, тюркології, індології, китаєзнавства, японістики, ісламознавства, буддології, історії українського сходознавства. Журнал традиційно отримує позитивну оцінку громадськості, має шанувальників і за межами України.

У рамках серії "Бібліотечка журналу «Східний світ»" видається збірник статей "Сходознавство", на сторінках якого публікуються результати досліджень як досвідчених науковців, так і наукової молоді.

Центром близькосхідних досліджень при Інституті сходознавства ім. А. Кримського видаються журнал "Близькосхідний кур'єр" та інформаційно-аналітичний бю-

летень "Новини Центральної Азії й Кавказу". Також видається журнал "Україна – Китай: інформаційно-аналітичний огляд". На сторінках цих журналів публікуються дослідження й аналітичні матеріали, присвячені вивченню соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країн Сходу, питанням розвитку політичних, економічних і культурних відносин між Україною й державами Азії та Африки. Постійними авторами "Близькосхідного кур'єра" і журналу "Україна – Китай: інформаційно-аналітичний огляд" стали вищі посадові особи дипломатичних місій східних держав, акредитованих в Україні, що також свідчить про високий науково-теоретичний рівень цих видань. Більш широкі дослідницькі завдання представлені у збірнику наукових статей "Китайська цивілізація: традиції й сучасність".

В інституті заснована серія видань "Наукова спадщина сходознавців України". Поряд з науковими працями вчених-сходознавців, забутих або викреслених з історії, досліджуються колекції творів східного мистецтва в музейних зібраннях України, на основі чого готуються монографії й каталоги.

Кримське відділення з 1991 р. видає щорічник "Матеріали по археології, історії і етнографії Таврії", де публікуються матеріали польових досліджень та аналітичні студії науковців, серед яких слід відзначити новітні дані щодо Хазарського каганату, політики Візантії та Османської імперії в Криму, етногенезу кримських татар, караїмів і кримчаків та розповсюдження християнства на півострові.

З 2001 р. відділення видає збірник наукових праць "Боспорские исследования", в якому публікуються не тільки статті, а й монографічні дослідження з археології та історії Боспорського царства, середньовічної історії Причорномор'я і Приазов'я. Відділенню належить також збірка "Этнография Крыма XIX–XX вв. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования", посібник "Крымские татары: хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре", "Межэтнические отношения в Крыму: поиск путей раннего предупреждения конфликтных ситуаций". До останньої увійшли дослідження, документи і матеріали, що висвітлюють сучас-

ну ситуацію у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин, а також присвячені проблемам пошуку шляхів формування толерантності на півострові через розвиток міжкультурної освіти й етнічне просвітництво.

Наукові результати досліджень співробітників Кримського відділення виконані на відповідному фаховому рівні і мають досить велику наукову значимість. Передусім вони демонструють сучасний рівень розвитку історичної науки з вищевказаних проблем, а тому, безумовно, стануть науковою базою для подальших досліджень у галузі історії, археології, етнології та інших суспільно-гуманітарних дисциплін. Крім того, ці матеріали можуть використовуватися для створення навчальних курсів для шкіл та вищих навчальних закладів України, для написання науково-популярних робіт і музейних екскурсій. Цінні речові свідчення, отримані під час археологічних досліджень, передаються до фондів музеїв, завдяки чому поповнюються їхні колекції та збагачуються їхні виставки та експозиції.

Теоретичні надбання, опубліковані на сторінках наукових та науково-популярних видань, запропоновані фахівцями-освітянами, стають у пригоді експертам і представникам органів влади та управління для формування рекомендацій з подальшого розвитку національної політики в Криму й підвищення рівня толерантності кримського соціуму.

Інститут сходознавства посідає провідне місце в розробці сходознавчої тематики в Україні. Інститутом сходознавства надається консультативна допомога апарату Президента України, Раді національної безпеки при Президентові України, Державній митній службі України, Президії Національної академії наук України, департаменту Міністерства юстиції України у справах національностей і міграції, міжнародним організаціям, таким як ОБСЄ, ООН та ін., а також посольствам ряду східних держав. Інститут координує свою діяльність в організації й проведенні конференцій, здійсненні видань з посольствами Ісламської Республіки Іран, Туреччини, Кувейту, Грузії, Японії, КНР, Росії та інших країн.

Підрозділи інституту є учасниками спільних проектів з Інститутом стратегічних досліджень, Британським суспільством близькосхідних досліджень, Атлантичною радою, Фондом "Відродження". Відділи інституту підтримують контакти з Інститутом сходознавства й Інститутом Далекого Сходу РАН, Інститутом країн Азії й Африки при Московському державному університеті, іншими сходознавчими установами Російської Федерації, а також з відповідними центрами далекого зарубіжжя – у Туреччині, Угорщині, Швеції, Японії, Китаї, Тайвані та ін. У рамках міжнародного наукового співробітництва Кримського відділення, Інституту археології НАНУ та Центру історії й цивілізації Візантії в Парижі у 2007 р. вийшла у світ збірка наукових праць "Kiev – Cherson – Constantinople". Протягом останніх років наукові співробітники давали інтерв'ю радіо "Свобода" і Бі-Бі-Сі (українська редакція), газетам "День" і "Дзеркало тижня", робили численні виступи на міжнародних і національних телепрограмах. Зокрема, співробітники інституту продовжують підтримувати інформаційно-аналітичний вебсайт "Кримські татари. Крим. Україна".

Наукові співробітники Інституту сходознавства плідно співпрацюють з іншими академічними установами, беручи участь у створенні різних енциклопедій та словників як на території України ("Енциклопедія історії України", "Енциклопедія сучасної України", "Філософський словник", Київ), так і за кордоном ("Православная Энциклопедия", Москва). Ведеться також активне співробітництво з музеями України: співробітники інституту допомагають музейним працівникам у створенні виставок східного напрямку, в описі східних предметів з музейних зібрань, в укладанні відповідних каталогів.

Співробітники Інституту сходознавства беруть участь у розробці й викладанні сходознавчих курсів на Відділенні сходознавства, географічному, історичному факультетах і в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, на гуманітарному факультеті Національного університету "Києво-Могилянська академія", у Дипломатичній академії України при МЗС України, на факультетах Міжнародного Со-

ломонового університету, Міжнародного інституту лінгвістики й права, Київського інституту східної лінгвістики й права, у Київському славистичному університеті, Київській гімназії східних мов №1, на кафедрі сходознавства Львівського університету, в Острозькій академії. Вчені інституту працюють над створенням підручників для ВНЗ, розробили ряд методичних і навчальних посібників.

Активно працює аспірантура Інституту сходознавства ім. А. Кримського, яка готує наукові кадри – сходознавців вищої кваліфікації: істориків і філологів – за спеціальностями *всесвітня історія та мови народів Азії й Африки*. За цими спеціальностями для захисту докторських та кандидатських дисертацій в інституті працює дві ради.

Співробітництво з державними установами, міжнародними організаціями, посольствами, ВНЗ, музеями, редакціями енциклопедій залишається актуальним завданням Інституту сходознавства й у майбутньому. Передбачається, що потреба в консультаціях, оцінках міжнародної ситуації, інтерв'ю, виступах у засобах масової інформації співробітників інституту (насамперед відділу Сучасного Сходу) буде надалі зростати.

Основні напрямки наукового співробітництва інституту – організація й проведення міжнародних конференцій, участь у роботі міжнародних організацій, відрядження й стажування співробітників інституту за кордоном. В інституті щорічно проводиться Міжнародна конференція “Кримські читання”. Вперше в Україні Кримське відділення провело великі міжнародні візантологічні конференції: “Византия и народы Причерноморья и Средиземноморья в раннее Средневековье (IV–IX ст.)”, “Византия и Крым”, “Боспорські читання”. Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України здійснює наукове співробіт-

ництво з Гарвардським (США), Блумінгтонським (США), Кембриджським (Великобританія), Тель-Авівським (Ізраїль) університетами, Московською й Петербурзькою філіями Інституту сходознавства РАН, з науковими центрами Туреччини, Японії, КНР, Тайваню. Співробітники інституту беруть участь у роботі міжнародних конференцій, друкуються в іноземних наукових виданнях (Болгарії, Вірменії, Великобританії, Грузії, Ірану, Лівану, Німеччини, Польщі, Туреччини, Угорщини, Швеції, Японії, Тайваню).

Дипломатичні представництва деяких країн Сходу й певні іноземні та міжнародні фонди надають можливість деяким співробітникам інституту здійснювати необхідні відрядження, брати участь у міжнародних наукових конференціях і семінарах.

Актуальними завданнями розвитку міжнародних зв'язків є зміцнення наукового співробітництва з провідними професійними науковими установами країн СНД, далекого зарубіжжя, вироблення механізму стажування українських учених у сходознавчих центрах, організація польових досліджень у східних країнах, проведення міжнародних конференцій за участю висококваліфікованих закордонних фахівців.

Таким чином, Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України впевнено ввійшов у світову наукову співдружність. Його вчені з честю представляють вітчизняну науку за кордоном, беруть участь у міжнародних дослідницьких проектах. Слід зазначити, що колектив інституту складається з відданих своїй справі молодих учених, які прагнуть зробити свій внесок у розвиток сходознавства на високопрофесійному рівні. Вчені інституту – це нова генерація в академічній науці, професійна, високоінтелегентна і, як завжди підкреслював Омелян Йосипович Пріцак, – аристократична.